

Besprekingsartikel

M.H. van IJzendoorn

Het wetenschapsfilosofies debat in de sociale wetenschappen: een permanent krisisverschijnsel? Een notitie naar aanleiding van enkele inleidende verhandelingen over wetenschapsfilosofie

Met de regelmaat van de klok verschijnen er nieuwe nederlandstalige inleidingen in de wetenschapsfilosofie, al dan niet toegespitst op een specifiek vakgebied (Geurts, 1978; Koningsveld, 1976; Derksen, 1980; Van Peursen, 1980; Wesly, 1982; Chalmers, 1983; Kloos, 1984; De Vries, 1984). Een van de oorzaken van de buitensporige groei van dit aanbod is natuurlijk de groei van het aantal studenten in de jaren zeventig dat om een introductie in de grondslagen van zijn discipline vraagt. Er is een goede markt voor algemene inleidingen die bruikbaar zijn voor onderwijs aan eerstejaars studenten. Uitgevers zijn uiteraard graag bereid hun medewerking aan dergelijke publikaties te geven.

Daarnaast wordt de groeiende belangstelling voor de wetenschapsfilosofie ook wel toegeschreven aan minder 'triviale' oorzaken, zoals het ontstaan van een wetenschappelijke krisis sinds de jaren zestig. Zo noemt Kloos (1984) voor de kulturele antropologie de volgende symptomen van de krisis die ook zijn vak zou teisteren. Ten eerste verschijnen er steeds meer artikelen waarin het einde van de antropologie wordt aangekondigd, of op zijn minst het bestaansrecht van het vak in twijfel wordt getrokken, gezien de beperkte betekenis ervan voor de 'proefpersonen'. Dit geluid is ook in andere sociaal-wetenschappelijke disciplines niet onbekend, en met name in de opvoedkunde als alom aanwezige 'muzak' hoorbaar. Kloos signaleert eveneens een groeiende belangstelling voor de vakgeschiedenis waarin naar de historische eenheid van de sterk gedifferentieerde – zeg maar 'verkokerde' – discipline wordt gezocht. Verder bespeurt hij een toenemend gevoel van teleurstelling over de afwezigheid van belangrijke vernieuwingen op theoreties vlak hoewel het aantal professionele antropologen exponentieel is gegroeid. De input houdt beslist geen gelijke tred met de output, en ook dat is redelijk vergelijkbaar met de stand van zaken in de opvoedkunde.

Er ontstaat tevens skepsis over de empiriese basis van het vak. De antropologische 'bekenenisliteratuur', waarin veldwerkers over de praktijk van het onderzoek reflecteren, laat nogal wat willekeur in de selectie van gegevens zien. De intersubjectieve navolgbaarheid van een en ander lijkt niet meer gewaarborgd nu regelmatig replicatie-onderzoek tot volstrekt verschillende resultaten leidt. De vernietigende kritiek van Freeman (1984) op de nestor van het vak, Margaret Mead, is hiervoor illustratief. Tenslotte wordt ook de sociaal-kulturele kontekst van het antropologisch onderzoek niet meer als vanzelfsprekend achtergrondgegeven 'vergeten', maar integendeel nadrukkelijk in discussie gebracht, bijvoorbeeld naar aanleiding van misbruik van onderzoeksresultaten in neo-koloniale oorlogen. In dit verband refereert Kloos aan de lotgevallen van de franse antropoloog Condominas die in 1957 een boeiende monografie over een vietnamees dorp had gepubliceerd. Luttel jaren later bleek het dorp door het zuidvietnamees leger van de aardbodem te zijn weggevaagd. En of dat nog niet voldoende was, verscheen tijdens de Amerikaanse interventie een engelse vertaling van het boek, dat getiteld werd door de Green Baretts werd bestudeerd om inzicht te krijgen in de sterke en zwakke kanten van hun tegenstander.

In de opvoedkunde hebben zich dergelijke excessen niet voorgedaan. Wel heeft deze discipline met soortgelijke problemen als de kulturele antropologie te maken. Het probleem van de intersubjectieve navolgbaarheid werd recentelijk bijvoorbeeld aardig geïllustreerd door het zogenaamde kwalitatief-pedagogisch onderzoek van Bleeker en Mulderij (1984). In deze dissertatie proberen de auteurs het water van hun journalistieke activiteiten om te toveren in wetenschappelijke wijn door een rookgordijn van antropologische en wetenschapsfilosofische overwegingen op te trekken. Toch zijn ze niet in staat te verhullen dat de enige mogelijkheid tot reconstructie van het onderzoeksverslag een heranalyse van hun logboek is. Dit logboek echter is volstrekt onsystematisch opgezet en bevat informatie van uiterst heterogeen gehalte. Deze loopt uiteen van ontboezemingen over de 'werkregulmaat' en de vraag waarom je je in allerlei bochten moet wringen om zaken methodologisch te verantwoorden tot citaten uit de wereldliteratuur (Jules de Corte en Jan Cremer). Het is absurd te veronderstellen dat op grond van deze informatie de navolgbaarheid en kritiseerbaarheid van hun rapportages is gegarandeerd. Ik heb dan nog meer vertrouwen in de navolgbaarheid van de professioneel uitgevoerde journalistiek van bijvoorbeeld Gunter Wallraff (1977). Zijn werk lijkt zich van participierend observatie onderzoek zoals dat van Bovenkerk e.s. (1978) eigenlijk alleen te onderscheiden door de afwezigheid van beproeven van een theorie die een verklaring voor de beschreven verschijnselen

kan bieden. Hij blijft daardoor teveel in (belangwekkende) anekdotes steken, en omdat een theoretisch konsept ontbreekt, wordt ook te weinig systematies naar tegenvoorbeelden gespeurd. Dit laatste ontbreekt overigens ook bij Bleeker en Mulderij, ondanks het feit dat deze aktiviteit zelfs in Feyerabends (1977) minimale dadaïstiese methodologie nog kenmerkend voor het wetenschapsbedrijf wordt genoemd.

Natuurlijk kunnen we het werkstuk van Bleeker en Mulderij als een ongelukkig incident beschouwen in een overigens smetteloze ontwikkelingsgang van een sociaal-wetenschappelijke discipline. Ik ben eerder geneigd het te zien als het topje van de ijsberg aan twijfel en onzekerheid over de wetenschapsfilosofische status van sociaal-wetenschappelijke uitspraken in vergelijking tot goede journalistiek of verhalend proza. De vraag is nu of de wetenschapsfilosofie in staat is een uitweg te bieden uit bovengenoemde problemen. Soms kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat de kracht van de wetenschapsfilosofische reflectie in het (uitermate zinvolle) problematiseren van ingeslepen vooroordelen is gelegen, en niet zozeer in het oplossen van de massaal aangedragen problemen.

Deze indruk wordt bevestigd door het boek van Kloos (1984). Na een uitvoerige bespreking van de theoriegeladenheid van de waarneming, juist in de kulturele antropologie, en van de invloed van de onderzoeker op het onderzoeksobject waarvan hij via participerende observatie vaak direkt deel uitmaakt, stelt Kloos zich de vraag aan welke criteria het kennisprodukt zou moeten voldoen. De klassieke begrippen validiteit en betrouwbaarheid duiken in dit verband direkt op, maar worden in het geval van sociaal-wetenschappelijk onderzoek sterk gerelativeerd. Heronderzoek is weliswaar gewenst omdat zonder dat soort studies niet over betrouwbaarheid kan worden gediskussieerd, maar ervaringen met replikatie-onderzoek in de kulturele antropologie zijn zoals gezegd rondut teleurstellend. De divergenties zijn vaak te groot om nog zinvol te kunnen bepalen wie van de onderzoekers het meest verantwoord te werk is gegaan. Er zijn allerlei alternatieve plausibele hypothesen mogelijk bij de verklaring van de divergenties, zoals bijvoorbeeld het tijdsverloop tussen de eerste en de tweede studie, het gebruik van enigszins verschillende onderzoeksmethoden en vraagstellingen, verschil in sekse van de twee onderzoekers (Freeman en Mead!), enz.

Als de intersubjektieve navolgbaarheid niet via heronderzoek kan worden gegarandeerd, welke weg moet dan gevolgd worden? Kloos suggereert nog de mogelijkheid dat de participanten aan het onderzoek zelf een uitspraak doen over de 'levensechtheid' van de resultaten. We kennen in de pedagogiek deze oplossing uit de discussie over aktie-onderzoek

waarin de (aan bepaalde procedurele en inhoudelijke kondities gebonden) consensus tussen de betrokkenen over het waarheidsgehalte van het onderzoeksverslag een wetenschappelijke status als toetssteen krijgt toebedeeld (Moser, 1977) Kloos echter verwerpt dit criterium, ten eerste omdat de betrokkenen noodgedwongen anders zullen staan tegenover hun eigen samenleving dan de onderzoeker, en ten tweede omdat lang niet ieder lid van een samenleving dezelfde visie op zijn leefwereld zal hebben, en subkulturele – bijvoorbeeld seksegebonden – waarden en normen zal laten doorklinken in zijn oordeel over het onderzoeksverslag In de discussie over actie-onderzoek wordt naar mijn indruk al te gemakkelijk heengestapt over dergelijke perspectief- en positieverschillen tussen de betrokkenen (proefpersonen en onderzoekers) die via een vaag omschreven 'diskours' zouden moeten worden gladgestreken

Kloos oplossing van het probleem is een typies staaltje van 'begging the question' Waarnemingsuitspraken worden altijd gedaan vanuit een bepaald perspectief, en de subjectiviteit ervan te ontkennen is een voorbeeld van traditioneel westers denken 'Misschien is het streven naar consistentie en de gedachte dat er een, eenduidige werkelijkheid is, een denkbeeld dat eerder westers dan waar is ' (p 116) Hij noemt zijn waarheidsrelativisties standpunt het zogenaamde 'perspektivisties realisme', maar voegt hieraan toe dat dit voor de onderzoekers wel de verplichting met zich mee brengt het eigen perspectief te expliciteren en ter discussie te stellen Hoe deze discussie tussen wellicht onverenigbare en in ieder geval sterk waardengeladen perspectieven gevoerd zou moeten worden, laat Kloos gemakshalve in het midden

Tegen deze achtergrond zal het geen verbazing wekken dat hij op de vraag of de kulturele antropologie een wetenschap is een bijzonder skeptisch antwoord moet geven de pretenties om tot een volwaardige wetenschap uit te groeien zijn er, maar er is nog nauwelijks systematische kennis en methodologische know how voorhanden die deze pretentie bij benadering waar kunnen maken Dit antwoord zal pedagogen waarschijnlijk niet erg verrassen hoewel ook de pedagogiek evenals de kulturele antropologie zich op een traditie van meer dan een eeuw kan beroepen, en intussen enkele respectabele huisbibliotheken zijn volgeschreven met pedagogiese casu quo kultureel-antropologiese onderzoeksresultaten Het is goed te weten dat de pedagogiek ook in dit opzicht niet uniek is Dat is echter een schrale troost De vraag is of de wetenschapsfilosofie nog andere, konstruktieve oplossingen in portefeuille heeft

Een wetenschapsfilosoof die in ieder geval niet tot de treurige konklusie komt dat stoude sociale wetenschappen nog in een puberteits-

krisis verkeren, is De Vries (1984). Na een uitvoerige inleidende bespreking van de verworvenheden van de moderne wetenschapsfilosofie gaat De Vries dieper in op de speciale problemen van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Hij geeft daarbij de nodige aandacht aan het kultuurgebonden en daardoor waardengeladen karakter van het objekt van onderzoek. Zo laat hij zien dat een intelligentietest uiteindelijk is gebaseerd op alledaagse interpretaties van wat over het algemeen in onze kultuur als intelligent gedrag wordt beschouwd. Als schoolsukses het exemplarische voorbeeld is van intelligent gedrag in een bepaalde kultuur, zal de validiteit van een test aan schoolse prestaties getoetst worden. Verandert de kulturele kontekst waarin de schoolse prestaties geleverd moeten worden, of veranderen de kriteria waaraan de prestaties in het alledaagse leven worden afgemeten, dan verandert de inhoud van de test eveneens en daardoor ook de mate waarin de skore op de test via aanleg- en omgevingsfactoren, of via de interaktie tussen beide factoren kan worden verklaard. Een belangrijke sociaal-wetenschappelijke diskussie met verreikende maatschappelijke konsekwenties blijkt zo op enkele essentiële punten diep geworteld te zijn in de kulturele kontekst waarin het debat plaatsvindt.

Ook bij De Vries klinkt dus een sterk relativisties standpunt door. Maar anders dan bij Kloos probeert eerstgenoemde het relatieve, kultuur- en waardengebonden karakter van sociaal-wetenschappelijk onderzoek juist uit te buiten door te wijzen op de kulturele rol ervan. Onderzoek wordt niet alleen beïnvloed door de kulturele kontekst, maar oefent zelf ook invloed uit op die kontekst. De diskussie over de invloed van aanleg versus omgeving bij de ontwikkeling van intelligentie heeft niet alleen vele wetenschappelijke pennen in beweging gebracht, maar ook in de praktijk geleid tot bezinning over de maatstaven waaraan (schoolse) prestaties worden afgemeten. Deze diskussie heeft daardoor niet alleen tal van technische middelen opgeleverd om bepaalde doelen te bereiken, zoals bijvoorbeeld instrumenten voor selektie van leerlingen naar bekwaamheid, maar zij heeft ook een kulturele rol gespeeld doordat oude problemen op een nieuwe wijze geformuleerd werden. De introduktie van de term 'schoolweerbaarheid' (Rupp, 1969) in het maatschappelijke debat over onderwijsongelijkheid is hiervan nog steeds een mooie illustratie.

De Vries zou dan ook graag zien dat de waarde van sociaal-wetenschappelijke onderzoekprogramma's niet alleen wordt afgemeten aan de klassieke lakatosiaanse kriteria van interne progressie in vergelijking tot konkurrerende programma's, maar ook aan een praktische maatstaf zoals de mate waarin een bijdrage wordt geleverd aan de maatschappelijke diskussie over het onderzochte probleem. Ik heb elders in dit verband

gewag gemaakt van het criterium van de normatieve vooruitgang als (sociaal-wetenschappelijke) aanvulling op de door Lakatos geformuleerde beoordelingscriteria. Het is, denk ik, onvoldoende om een wetenschappelijke discussie te beoordelen naar de mate waarin zij het vuurtje van een normatieve maatschappelijke discussie weet op te rakelen. Wetenschappelijk onderzoek zou deze discussie moeten rationaliseren, niet alleen door verborgen normatieve vooronderstellingen naar voren te halen, maar ook door deze vooronderstellingen (formeel) te toetsen, bijvoorbeeld aan het criterium van de 'universaliseerbaarheid'. Hierop is ook Habermas' idee van een praktische diskours gebaseerd (Van IJzendoorn 1983).

De Vries gaat echter nog een stap verder, door de permanente methodenstrijd in de sociale wetenschappen te beschouwen als een teken van volwassenheid, en de wetenschapsfilosofische reflectie als inherent aan de kulturele rol. In een pluralistische samenleving speelt de onderzoeker noodgedwongen een rol in de publieke meningsvorming en heeft zo – vaak indirect – meer of minder invloed op de politieke besluitvorming, afhankelijk van de machtsbalans tussen politiek en publieke opinie. De sociale wetenschappen zouden dan primair diskursieve wetenschappen worden die dezelfde taken zouden vervullen die voorheen toe kwamen aan het recht, de moraal en politiek ideologische discussies (p. 149). De Vries lijkt deze ontwikkeling positief te waarderen en legt in zijn uiteenzettingen een zwaarder accent op de kulturele rol dan op de technische rol van de sociale wetenschappen. Over de implicaties van sociaal wetenschappelijk onderzoek voor theorievorming over de sociale werkelijkheid lezen we bij hem betrekkelijk weinig, terwijl juist hier een belangrijke heuristische en regulerende rol voor empirisch onderzoek is weggelegd (Van IJzendoorn 1984).

Het gevaar dreigt dan ook dat de diskursieve sociale wetenschap de zoveelste stem in het koor van opiniemakers wordt, met evenveel of zelfs weinig gewicht als bijvoorbeeld de journalistiek. De invloed die sociale wetenschappers op de publieke opinie uitoefenen lijkt immers nog steeds sterk afhankelijk van het prestige van de (sociale) wetenschap om gedetailleerde beschrijvingen en verklaringen te kunnen geven van onbegrepen of verschillend geïnterpreteerde aspecten van de werkelijkheid. Evoeert nu de sociale wetenschap tot een producent van waardenorientaties dan zal ze ongetwijfeld weldra onderhevig zijn aan hetzelfde sekulariseringsproces waaraan bijvoorbeeld de kerk als opinion leader te gronde is gegaan. Een diskursieve wetenschap heeft de publieke opinie niet veel meer te bieden dan weer een ander waardengeladen perspectief op de realiteit, terwijl de rationalisering van de openbare discussie nu juist het

meest gebaat is bij methodies beter verantwoorde beschrijvingen en verklaringen dan de 'naïeve' alledaagse interpretaties kunnen bieden. Deze surpluswaarde dreigt de wetenschap te verliezen zodra haar kulturele rol niet meer als een welkom neveneffect, maar als haar hoofddoelstelling of belangrijkste functie wordt beschouwd.

De twee recente wetenschapsfilosofische verhandelingen lijken kortom geen oplossing te kunnen bieden voor enkele hardnekkige problemen waarmee de sociale wetenschappen, in casu de opvoedkunde te kampen hebben. Kloos constateert dat op wetenschapsfilosofische gronden de kulturele antropologie nog geen volwassen discipline mag worden genoemd. Dat is een konstatering die pedagogen bekend in de oren zal klinken. De Vries maakt van de wetenschapsfilosofische nood een deugd door de schijnbare manko's van de sociale wetenschappen te 'verklaren' uit de eigen aard van het onderzoeksobject, en de kulturele relativiteit van hun kennisprodukten als een mogelijkheid voor kulturele en politieke beïnvloeding te beschouwen. Beide verhandelingen geven geen antwoord op de klemmende vraag waar de scheidslijn ligt tussen een sociaal-wetenschappelijke uiteenzetting en (goede) journalistiek of (boeiend) verhalend proza. Het criterium van de intersubjektieve navolgbaarheid wordt sterk gerelativeerd, terwijl de bruikbaarheid van kennisprodukten (technies of kultureel) een belangrijke toetssteen gaat vormen. Het inruilen van procedurele criteria voor pragmatiese maatstaven biedt echter geen oplossing voor het demarkatie-probleem: ook riooljournalistiek en geknield uitgeschreven dagboek aantekeningen kunnen de werkelijkheid beïnvloeden, al was het alleen maar door de goede naam van personen of disciplines aan te tasten.

Literatuur

- Bleeker, H., en K. Mulderij, *Pedagogiek op je knieën Aspecten van kwalitatief-pedagogisch onderzoek*. Meppel/Amsterdam (Boom) 1984
- Bovenkerk, F., (red.), *Omdat zij anders zijn Patronen van rasdiscriminatie in Nederland*. Meppel/Amsterdam (Boom) 1978
- Chalmers, A.F., *Wat heet wetenschap? Over aard en status van de wetenschap en haar methoden*. Meppel/Amsterdam (Boom) 1983²
- Derksen, A.A., *Rationaliteit en wetenschap*. Assen (Van Gorcum) 1980.
- Vries, G.H. de, *De ontwikkeling van wetenschap. Een inleiding in de wetenschapsfilosofie*. Groningen (Wolters-Noordhoff) 1984.
- Feyerabend, P., *In strijd met de methode. Aanzet tot een anarchistische kennistheorie*. Meppel/Amsterdam (Boom) 1977.

- Freeman, D., *Margaret Mead and Samoa. The making and unmaking of an anthropological myth*. Harmondsworth (Penguin) 1984.
- Geurts, J.P.M., *Feit en theorie. Kernproblemen in de wetenschapsleer*. Assen (Van Gorcum) 1978².
- Kloos, P., *Antropologie als wetenschap*. Muiderberg (Coutinho) 1984.
- Koningsveld, H., *Het verschijnsel wetenschap. Een inleiding tot de wetenschapsfilosofie*. Meppel/Amsterdam (Boom) 1978.
- Moser, H., *Aktionsforschung als kritische Theorie der Sozialwissenschaften*. München (Kösel) 1978.
- Peursen, C.A. van, *De opbouw van de wetenschap. Een inleiding in de wetenschapsleer*. Meppel/Amsterdam (Boom) 1980.
- Rupp, J.C.C., *Opvoeding tot schoolweerbaarheid*. Groningen (Wolters-Noordhoff) 1969.
- Wallraff, G., *Der Aufmacher. Der Mann, der bei Bild Hans Esser war*. Keulen (Kiepenheuer & Witsch) 1977.
- Wesly, P., *Elementaire wetenschapsleer*. Meppel/Amsterdam (Boom) 1982.
- IJzendoorn, M.H. van, *Van wijsgerige naar theoretische pedagogiek. Over de taken van de theoretische pedagogiek bij onderzoek naar de vroegkinderlijke opvoeding*. Deventer (Van Loghum Slaterus) 1983.
- , 'Empirisch-analytische pedagogiek', in: F. Beugelsdijk, S. Miedema (red.), *Pedagogiek in meervoud. Wegen in het denken over opvoeding en onderwijs*. Deventer (Van Loghum Slaterus) 1984.